

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>**“DU HUANNING BORGAN JOYLARI XOTIRASI” SAYOHATNOMASIDA
MARKAZIY OSIYO****Maxpurat Xubbaliyeva**

Tayanch doktorant,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Talas jangi, Turk xoqonligi, Tang sulolasi, Abbosiylar sulolasi, Shosh mamlakati, Suyob, Marv davlati.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Du Huan va uning sayohatnomasi haqida so'z boradi. Du Huan sayohatnomasida tashrif buyurgan joylari taxminan Sharqdan G'arbga yo'nalishda yozilgan. Maqolada Shosh podsholidan Djendju (Norin) daryosidan o'tib Qang' davlatiga, so'ngra Buxorodan Amudaryoni kesib o'tib, uning janubiy qirg'og'idan Muguo (穆国) nomi bilan ham tanilgan Marvga (hozirgi Turkmanistondagi Mari shimolida) yetib borgan Du Huanning sayohat yo'nalishi va o'zi guvohi bo'lgan voqea hodisalari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Shuningdek, ushbu maqolada arablar va Tang sulolasi o'rtasidagi Talas daryosi bo'yida sodir bo'lgan mashhur jangda ishtirok etgan Du Huanning taassurotlari batafsil bayon qilinadi. Du Huan bundan tashqari, Samarqand shahridagi qog'oz ishlab chiqarish haqidagi ma'lumotni yozadi. Du Huan sayohatnomasida Markaziy Osiyo to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, shaharlar hayoti, aholi yashash tarzi, siyosiy-iqtisodiy va iqtisodiy holati aks ettiriladi. Maqolada Du Huan sayohatnomasida keltirilgan davlatlar nomining izohlari keltiriladi. Du Huan g'arbiy mintaqaning ko'plab joylariga borib, Markaziy Osiyo, G'arbiy Osiyo, O'rta dengiz sohillari hamda Afrikaga sayohat qilgan buyuk tadqiqotchi bo'lgan. Buni uning "Sayohatnoma" asari tasdiqlaydi. Maqolada Du Huanning Abbosiylar davlati poytaxtiga hamda Misr, Nubiya va Efiopiyaga tashrif buyurgani va aholining mashg'ulotlari haqidagi fikr-mulohazalari tahlil qilindi. Du Huanning 762-yilda Fors ko'rfaziga qaytib, Shri-Lankaga tashrif buyurishi va 763-yilda savdo kemasida Guangjouga qaytib kelishi to'g'risida o'rganilib, maqolada bu yo'nalish bo'yicha fikr va xulosalar keltirildi.

IN THE TRAVEL NOTEBOOK “DOU HUAN’S PLACES OF MEMORY” CENTRAL ASIA

Makhpurat Khubbaliyeva

PhD student,

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Central Asia, Battle of Talas, Turkic Khanate, Tang Dynasty, Abbasid Dynasty, State of Shosh, Suyob, State of Marv.

Abstract: This article is about Du Huan and his travel stories. Du Huan's guidebook lists the places he visited roughly from east to west. The article shows the route of Du Huan, who traveled from the kingdom of Shosh through the Jenju (Norin) river to the state of Kang, then crossed the Amu Darya from Bukhara and reached Marw, also known as Mugo (穆国) on its southern bank (north of modern Mari in Turkmenistan) and gives information about the events he witnessed. This article also details Du Huan's impressions of the famous Battle of the Talas River between the Arabs and the Tang Dynasty. Du Huan also writes information about paper production in the city of Samarkand. Du Huan's travelogue contains valuable information about Central Asia and reflects the life of cities, the way of living of the population, political, social and economic situation. The article provides explanations of the names of the countries mentioned in Du Huan's travelogue. Du Huan was a great explorer who visited many places in the western region and traveled to Central Asia, West Asia, the Mediterranean coast and Africa. This is confirmed by his work "Travel". The article analyzes Du Huan's visit to the capital of the Abbasid state and Egypt, Nubia and Ethiopia, as well as the opinions of residents about his teaching. This article examines Du Huan's return to the Persian Gulf in 762 to visit Sri Lanka, as well as his return to Guangzhou on a merchant ship in 763, and provides some thoughts and conclusions along these lines.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В ПУТЕВОМ БЛОКНОТЕ «ВОСПОМИНАНИЯ ДОУ ХУАНЫ О МЕСТАХ, КОТОРЫХ БЫЛИ»

Махпурат Хуббалиева

Докторант,

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Средняя Азия, Битва при Таласе, Тюркское ханство, Династия Тан, Династия Аббасидов, Государство Шош, Суёб, Государство

Аннотация: В данной статье идет речь о Ду Хуане и его рассказах о путешествиях. В путеводителе Ду Хуаня места, которые он посетил, перечислены примерно с востока на запад. В статье показан маршрут Ду Хуаня, который проделал путь из царства Шаш через реку Дженджу (Норин) в государство Канг, затем

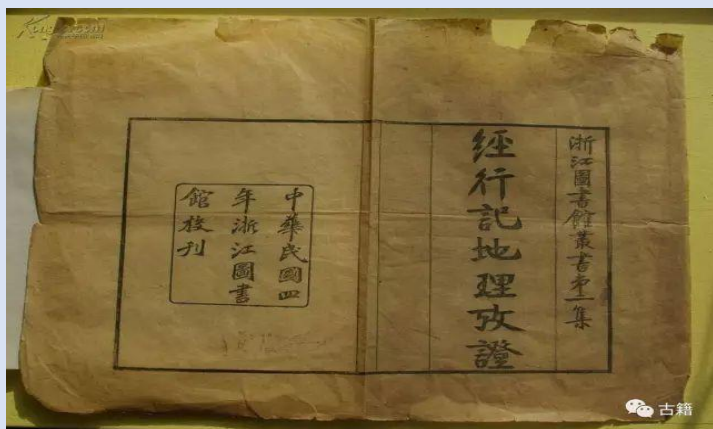
Марв.

переправился через Амударью из Бухары и достиг Марва, известного также как Муго (穆国) на его южном берегу (к северу от современного Мари в Туркменистане) и дает сведения о событиях, свидетелем которых он был. В статье также подробно описаны впечатления Ду Хуаня от знаменитой битвы при Таласе между Арабским Халифатом и династии Тан. Ду Хуан также пишет о производстве бумаги в городе Самарканде. Путеводитель Ду Хуаня содержит ценные сведения о Центральной Азии и отражает жизнь городов, образ жизни населения, политическую, социальную и экономическую ситуацию. В статье даются пояснения названий стран, упомянутых в путеводителе Ду Хуаня. Ду Хуан был великим исследователем, который посетил многие места западного региона и путешествовал по Центральной Азии, Западной Азии, по побережью Средиземного моря и Африке. Это подтверждает его работа «Путешествие». В статье проанализировано посещение Ду Хуаном столицы государства Аббасидов и Египта, Нубии и Эфиопии, а также мнения жителей о его обучении. В статье также исследуются возвращение Ду Хуаня в Персидский залив в 762 году с целью посетить Шри-Ланку, а еще его возвращение в Гуанчжоу на торговом корабле в 763 году и приводятся некоторые мысли и выводы в этом направлении.

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi munosabatlar tobora strategik darajada rivojlanib borayotganligi, siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalarining jadal sur‘atlar bilan taraqqiy etishi natijasida Xitoy manbalarini o‘rganish va tadqiq etish dolzarb masala sifatida maydonga chiqdi. Bu borada Xitoy manbalari va sayohatnomalar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, qadimda va o‘rta asrlarda Markaziy Osiyoga tashrif buyurgan sayyohlarning sayohatnomalarida shaharlar hayoti, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat yoritiladi. “Du Huan sayohatnomasi” ana shunday asarlar sirasiga kiradi.

“Du Huan sayohatnomasi” muallifi Du Huan (杜环, Dù Huán) hisoblanadi. Du Huan 762–763-yillarda yozgan bu asarida 12 yil davomida Turkistonning ko‘plab hududlarida ko‘rgan-kechirganlarini bayon qiladi.

Shuningdek, Du Huan sayohatnomasida Xitoyning Tang sulolasi (618–907-yillar) va Turk Xoqonligi oʻrtasidagi Buyuk ipak yoʻli ustidan nazorat qilish huquqini qoʻlga kiritish uchun boʻlgan kurash, Talas daryosi boʻyida sodir boʻlgan jang haqida qimmatli maʼlumotlar beradi. Bu jangda asir olingan koʻplab hunarmand va rassomlar Samarqandga olib ketilgan degan maʼlumotlar uchraydi. Du Huan ularni Samarqandda qogʻoz ishlab chiqarishni yoʻlga qoyganliklarini va doʻkonlar ochganliklarini qayd etadi.

Mazkur manbalar bizga tarixni oʻrganishimizda, geografik tadqiqotlar qilishda muhim material boʻlib xizmat qiladi.

TADQIQOTNING USULLARI

Tadqiqotning maqsadi sifatida Xitoy sayohatnomalarida Markaziy Osiyo tarixiga oid berilgan maʼlumotlarni tadqiq etish belgilangan. Qadimgi Xitoy manbalarida yurtimizga kelgan bir nechta xitoylik sayyoh va budda rohiblarining xotiralarida madaniy aloqalar, savdo-sotiq munosabatlari, qadimiy shaharlar, ijtimoiy hayot toʻgʻrisidagi maʼlumotlar aks ettirilgan. Tadqiqot davomida sayohatnomalarda Markaziy Osiyoning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga oid maʼlumotlarni chuqur tahlil etish kabi vazifalar belgilangan.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotni amalga oshirishda uslubiy jihatdan, qiyosiy tahlil xususiyatiga ega mantiqiy-tarixiy, tizimlashtirish usullariga tayanildi. Tarixiy-qiyosiy tahlillardan soʻng ular asosida umumlashtirilgan xulolasalarga kelingan.

NATIJALAR/MUHOKAMA

VIII asrning 30–40-yillarida arablar shiddat bilan gʻarbga yurish qilishdi, Tang sulolasi Oʻrta Osiyoning turli hududlarida oʻrnatgan Djimi prefekturalari (羈縻府州, Jīmí Fūzhōu, Tang sulolasi davrida oʻrnatilgan avtonom maʼmuriy va siyosiy tashkiliy tizim) Tang hukumatidan harbiylarni yuborib, arablar istilosiga qarshi turishda yordam soʻradi. Shu bilan bir vaqtda, Tibet imperiyasi zodagonlari Ansi toʻrt garnizoni (Tang sulolasi davrida gʻarbiy hududda harbiy kuch jamlangan toʻrt hudud: Kucha, XoTang, Qashqar va Qarashar) qoʻshni mamlakatlarga yanada

shiddatli hujum qilib, talon-toraj qilishdi. O'sha davrda Tibet faoliyati Tang sulolasining g'arbiy hududdagi hukmdorligiga arablardan ko'ra kattaroq xavf yaratdi, shu sabab, Tang hukumati kuchlarni to'plab, Tibetga qarshi chiqish strategiyasini qo'lladi. Tang hukmdori Syuan Zong¹ hukmronligining oxirida Tibet Patola Shahis (Gilgit buddizm qirolligi)ni egallab, uning atrofidagi 20 dan ortiq mamlakatlarni boshqarar edi. Tang hukumati uch marta Ansi protektorati harbiy hokimini Tibetga qarshi yurishga yuborgan bo'lib, barcha yurishlar muvaffaqiyatsiz tugagan. 747-yil Ansi protektorati hokimi o'rinbosari, to'rt garnizon harbiy qo'mondoni (四镇都知兵马使, Ansi to'rt garnizonining harbiy bo'limiga mas'ul yuqori darajali zobit) Gao Syandji o'n ming askar bilan Tibet imperiyasiga yurish qilib, kuchli zarba beradi. Gao Syandji qo'shini bilan Pomir va Hindukush tog'laridan oshib, Tibet imperiyasiga kiradi. Ular Tibetning g'arbiy hududlarga bosqinini to'xtatib, Tibetga qarshi kurashda ulkan g'alabaga erishdilar. Shu bilan bir vaqtda, arablarning Sharqqa bo'lgan bosqiniga ham ulkan zarba berib, bosqinni to'xtatishdi. Gao Syandji Ansi protektorati hokimi va to'rt garnizon harbiy hokimi lavozimiga ko'tarildi. Ulkan muvaffaqiyatga erishgandan so'ng, Gao Syandji ehtiyotsizlikka yo'l qo'yib, Shosh mamlakati (hozirgi Toshkent) ga bo'lgan munosabat masalasida katta xatolikka yo'l qo'ydi.

Shosh mamlakati (石国, Shí guó) (poytaxti Toshkentda joylashgan) Gao Syandji Ansi protektorati hokimi o'rinbosari va hokimi lavozimini egallagan davr mobaynida Shosh qiroli Tang hukumatiga sodiq bo'lib, arablarning Sharqqa istilosiga qarshilik ko'rsatish urushlarida juda katta rol o'ynadi. 750-yil Toxariston Yabg'usi Shosh hukmdori Tibet bilan aloqasi borligi haqida maxfiy ravishda xabar beradi. Gao Syandji Shosh hukmdori "vassallik odobi" ga amal qilmaganligi sababli unga qarshi yurish uyushtirishga izn so'radi. Gao Syandji Tang qo'shiniga boshchilik qilib, Shoshga kirib boradi. Bu sayohatnoma muallifi Du Huan mazkur qo'shin askari edi. Tang qo'shini o'rab olib hujum qilgandan keyin, Shosh hukmdori taslim bo'ldi. Shundan keyin Gao Syandji Shosh hukmdori va uning rafiqasini Chang An (长安, Cháng'ān, hozirgi Syan shahri) ga jazo ijro etishga yuborib (bosh kesish jazosi), Shoshning katta hajmdagi o'lja (oltin, kumush, qimmatbaho toshlar)ni qo'lga kiritdi. Shosh shaxzodasi qochib, O'rta Osiyodagi mamlakatlarga Gao Syandjining vahshiylikini oshkor qildi. Bu Shoshga bo'lgan hamdardlik hissini hamda Gao Syandjiga bo'lgan g'azab va nafratni uyg'otdi. Natijada arablar sharqqa urushni amalga oshirishdi. Gao Syandji o'ttiz ming askardan iborat qo'shinga boshchilik qilib, arablar bilan to'qnashuvga kirishdi. Bu to'qnashuv Talasgacha besh kun davom etdi. Tang qo'shinidagi qarluqlar xiyonat qilib, arablar bilan birgalikda Tang qo'shiniga ikki tomondan

¹玄宗Xuánzong – Syuan Zong 712–756-yillarda Tang sulolasi hukmdori.

zarba berdilar. Gao Syandji butunlay magʻlub boʻldi va askarlarining deyarli barchasi nobud etildi. Gao Syandji qiyinchilik bilan qaytib borgan boʻlsa-da, oʻlimdan qochib qutilgan Tang qoʻshinining aksariyati arablar tomonidan asir olingan boʻlib, Du Huan ham ularning safida edi.

Du Huan asir olingach, Oʻrta va Gʻarbiy Osiyo hamda Oʻrta dengiz boʻyidagi turli hududlarda 12 yil sarson boʻlib, 762–763-yillar savdogarlar kemasiga oʻtirib, Guangjouga qaytib boradi. U oʻzining barcha koʻrib-eshitganlarini “Sayohatnoma” da yozib jamladi. Afsuski, mazkur kitob tarqalib ketgan. Quvonarlisi shundaki, “Keng qamrovli ensiklopediya” (《通典》², Tōng diǎn) sining bir boʻlimida saqlanib qolgan.

Xitoy va chet elda koʻplab tarixchilar “Sayohatnoma”ni oʻrganib tekshirishgan. Xitoyda Ding Chyen “Sayohatnomaning geografik tadqiqoti” (《经行记地理考证》, Jīng xíng jì dìlǐ kǎozhèng),³ Vang Guovey (王国维, Wáng Guówéi) “Qadimiy sayohatnoma tekshirilgan jamlanmasi” (《古行记校录》, Gǔ xíng jì jiào lù) da “Sayohatnoma” tekshirilib, izoh berilgan. Ozodlikdan avval Djang Yichun (张一纯, Zhāng Yīchún) “Du Huan sayohatnomasiga izohlar” (《杜环经行记笺记》, Dù Huán Jīngxíngjì jiān jì) asarini yozib, u yerda koʻp izohlar qoldirdi va maʼlumotlarning aniqliligini tekshirib, koʻplab tadqiqotchilarning ishlarini jamladi. Mazkur kitobdagi “Sayohatnoma” tarixchi Djang Yichunning tekshiruvi va izohlariga asoslangan. Shuningdek, sayohatnomada biz quyidagi davlatlarni oʻrganishimiz mumkin.

Suyob mamlakati (1)⁴. Ansidan shimoli-gʻarb tomonda 500 km dan ortiq masofada Bedel dovoni⁵ bor. Dovonning janubi Tang davlatining shimoliy chegarasi, dovonning shimoli esa

² “Tongdian” Xitoy tarixidagi Tang Duyou tomonidan yozilgan birinchi toʻliq siyosiy kitob. U Chjenyuan hukmronligining 17-yilida (801-yil) Tang sulolasi imperatori Dezong tomonidan tuzilgan va oʻttiz yildan ortiq davom etgan. Bu kitob Huang Yu (Sariq imperator va Yu oilasi) davridan Tyanbao oxirigacha, Tan sulolasi imperatori Syuanszun hukmronligigacha boʻlgan qonun va qoidalarining evolutsiyasini alohida batafsil bayon qilib beradi. Ushbu kitob “Oʻn havola” roʻyxatiga kiritilgan.

³ 丁謙. 叢書集成三編: 浙江圖書館叢書. 藝文印書館, 1971.

⁴ 碎叶国 (Suì yè guó) – “Buyuk Tang sulolasida Gʻarbgʻa sayohat” asarida keltirilgan Suyob shahri (hozirgi nomi Oqbeshim). Syuan Szan (gʻarb mintaqasiga sayohat qilgan rohib) kelgan paytda “shahar 3–3,5 km ni tashkil etib, u yerda Markaziy Osiyo, Fors mamlakatlari, Hindiston kabi turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar istiqmot qilar edi”. Tang sulolasi hukmdori Li Dji (boshqa nomlari: Gao Zong, Diao Lu) hukmronligining birinchi yilida (milodiy 679-yil) Ansi protektorati hokimini tekshirish uchun yuborilgan Vang Fangyi (王方翼) “Suyob shahrini barpo etdi. Uning 4 tarafdin 12 eshigi boʻlib, himoyani yengillashtirish uchun shaharga kirish va chiqish buriluvchan va berkinishga qulay shaklda qurilgan boʻlib, qurilish ellik kunda tugatilgan. Gʻarbiy hududda yashovchi aholi (胡人 – Tang sulolasi davrida Xitoyning shimoliy va gʻarbiy hududida yashagan, asosan, gʻarbiy hudud va Markaziy Osiyodan kelgan koʻchmanchi xalqlar: uygʻurlar, turkiy xalqlar, tibet etnik guruhi, qashqarlar va hokazo) shaharni koʻrishga kelganda uning qanday qurilganligini anglay olmaganlar” (“Yangi Tang tarixi: Vang Fangyi haqida”/《新唐书·王方翼传》). Uning hajmi Tang sulolasi davridagi asl koʻrinishidan farq qilib, hozirda bu shahar Qirgʻiziston Respublikasining Toʻqmoq shahrida joylashgan.

Turk xoqonligining janubiy chegarasi, janubi-g'arbda 1000 km dan ortiq masofada Pomir tog'i jolashgan. Dovonning janubidan oquvchi suv Xitoydan o'tib, Sharqiy Xitoy dengiziga quyiladi. Uning shimolidan oquvchi suvlar esa kichik etnik qabilalar yashovchi hududdan oqib, Shimoliy dengizga quyiladi. Shimolga bir necha kun yurilsa, Bogda-Ula⁶ cho'qqisidan o'tiladi. Uning dengizi tog'da joylashib, bahor va yozda ko'pincha yomg'ir va qor yog'adi, shu sabab xitoy tilida "Qor dengizi" (雪海, Xuě hǎi) deb nomlanadi. Uning o'rtasida ingichka yo'l bo'lib, yonida suvli g'or bor, uning kengligidan bu yerdan o'tgan yoki bu yerga yiqilgan odam o'zining qayerdaligini bilmay qoladi.

Bedel dovoni⁷ shimolida 500 km dan ortiq masofada Chu daryosi⁸ bor. Daryoning sharqiy boshida Issiqko'l bor, bu yer sovuq bo'lsa ham muzlamaydi, shu sabab xitoychada "Issiq dengiz" (热海, Rè hǎi) deb nomlanadi. Shu bilan birga, Suyob shahri mavjud bo'lib, 749-yil Beyting Protektorati (北庭, Běi tíng) harbiy hokimi Vang Djengjyan (王正见, Wáng Zhèngjiàn) yurish qiladi. Shahar devorlari vayron qilinadi, shahar aholisi tarqalib ketadi, ilgari Malika Dzyaohe⁹ yashagan joyda qurilgan Dayun ibodatxonasi¹⁰ hali ham mavjud. Daryoning g'arbi esa Shosh bilan qo'shni bo'lib, masofasi taxminan 500 km dan ortiqni tashkil etadi. Daryo markazida esa turli qabilalar va boshqa familiyali turkiy xalqlar istiqomat qiladi. Har birining bir necha o'n minglik qo'shini bor, shaharlari o'zaro bog'langan bo'lib, o'zaro urushlar va to'qnashuvlar ko'p bo'lib turadi. Har bir dehqon sovut kiyib, o'zaro talon-toraj uyushtirishadi va shu bilan qullikka olishadi. Daryoning g'arbiy boshida Talas (yoki Taraz)¹¹ nomli shahar bo'lib, Shosh mamlakati katta shahri hamda 751-yil Gao Syandji mag'lubiyatga uchragan joydir. Bu yerdan sharqda O'rta

⁵ 勃大岭 (Bó dá lǐng) – hozirgi Shinjon–Uyg'ur muxtor rayoni Uchturfan uyezdi hududidagi Xitoy Xalq Respublikasi va Qirg'iziston chegarasi hududida joylashgan Bedel dovoni. Eduar Shavanning fikricha, "G'arbiga sayohat" asaridagi Lingshan tog'i deb Bedel dovoni nazarda tutilgan.

⁶ 雪海 (Xuě hǎi) – Eduar Shavanning fikricha, Djim-bel tog'idagi bir guruh ko'l (Tang sulolasi davrida shimoli-g'arbiy chegara nomi bo'lib, Issiqko'ldan 50 km uzoqlikda joylashgan) (Bogda-Ula cho'qqisi).

⁷ 勃大岭北 (Bó dá lǐng běi) – uning joylashuvidan kelib chiqilsa, bu yerda shimoli-g'arb nazarda tutilgan bo'lib, "g'arb" so'zi tushib qoldirilgan bo'lishi mumkin.

⁸ 碎叶川 (Suì yè chuān) – "G'arbiga sayohat" asaridagi "Suyob suvi" (碎叶水), "Yangi Tang tarixi" (新唐书, Xīn táng shū) da "Siye shuy" (细叶水) deb nomlangan hozirgi Chu daryosi.

⁹ 交河公主 (Jiāohé gōngzhǔ) – "Tang sulolasining institutsional tarixi" (《唐会要》, Táng huì yào): "(Malika) Dzyaohe Xoqon Ashina Huaydaoning qizi bo'lib, 717-yil dekabr oyi Turk xoqoni Sulukka turmushga chiqqan". "Boshqaruvga yordam beruvchi keng qamrovli o'maklar" (《资治通鉴》, Zīzhì Tōngjiàn) da 722-yilda bo'lgan deb yozilgan. "Eski Tang tarixi" (《旧唐书》, Jiù táng shū) da 715-yilda deb yozilgan bo'lib, malika "Malika Dzinhe" (《金河公主》, Jīnhé gōngzhǔ) deb nomlangan.

¹⁰ 大云寺 (Dà yún sì) – Dayun ibodatxonasi, U Dzetyan davrida "Dayun diniy yozuvlari" (《大云经》, Dà yún jīng) butun mamlakatda tarqatilgan bo'lib, qadimdan hozirgacha Kuchar, Qashqar, Dunhuan, Uvey shaharlarida Dayun ibodatxonasi qurilgan.

¹¹ 怛罗斯 (Dáluósī) – hozirgi Taraz yoki Talas shahri bo'lib, "G'arbiga sayohat" asarida "旦逻斯城" (Dáluósī chéng) nomi bilan berilgan. "Shahar 4–4,4 km atrofida bo'lib, u yerda turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar istiqomat qilgan".

dengiz bor bo‘lib, mart oyidan sentabrgacha havo ochiq bo‘ladi, aholi qor suvi yordamida ekin ekishadi, arpa, bug‘doy, guruch, no‘xat, dala no‘xati (yashil) eksa bo‘ladi, uzum sharbati (vino), tariq sharbati va sirkali sut ichishadi.

Shosh mamlakati, boshqa nomlari 赭支 (Zhě zhī) va 大宛 (Dàyuān)¹² bo‘lgan. Tang hukmdori Syuandzong hukmronligining 742–756-yillari oralig‘ida to‘rt garnizon harbiy hokimi Gao Syandji mamlakat qiroli va uning rafiqasini asir olib poytaxtga qaytgan. Mamlakat hududida ikki asosiy suv – Djendju daryosi (真珠河, Zhēnzhū hé) va Dji daryosi (质河, Zhì hé)¹³ (ikki daryo hozirgi Norin daryosining qadimgi nomi) bo‘lib, shimol va g‘arbga oqadi. Du Huan yeri tekis va keng bo‘lib, ko‘p mevalar o‘sadi, kuchuklar va yaxshi sifatli otlari bor deb ta’riflaydi.

Farg‘ona (So‘g‘d bekligi)¹⁴ Talasdan 500 km janubda, sharqda tog‘lar bor, Shule mamlakati bilan 1000 km dan ortiq masofa bor, g‘arbda 500 km dan uzoqda Shosh mamlakati bor. Ko‘plab shaharlari bor, bir necha o‘n minglab askarlari bor. Tang sulolasi Syuan Dzong hukmronligi davrida milodiy 752-yili Malika He I ushbu mamlakatga turmush qurish uchun yuborilgan¹⁵. Vodiya yovvoyi kalamushlar juda ko‘p. Bu yerda uzum, amalaka¹⁶, xurmo, shaftoli va nok yetishtirish qulay. Bu yerdan O‘rta dengizgacha barcha aholi loydan qilingan

¹² 大宛 (Dàyuān) – Shosh mamlakati bo‘lib, uning poytaxti hozirgi Toshkent. “Vey sulolasi tarixi” (《魏书》, Wèi shū) da “Dje she” (舌舍, Zhě shé) nomi bilan keltirilgan. “Tang sulolasi tarixi” (《唐书》, Táng shū) da “Dje dji” (柘支, Zhè zhī), “Dje si” (柘析, Zhè xī) nomlari bilan, “G‘arbga sayohat” asarida esa “Dje shi” (赭时, Zhě shí) nomi bilan kelgan.

¹³ 质河 (Zhì hé) – hozirgi Norin daryosi bo‘lib, “Yangi Tang tarixi: G‘arbiy shaharlar haqida” (《新唐书·西城传》) asarining Shosh (hozirgi Toshkent) bo‘limida: “janubi-g‘arbda Sirdaryo daryosi bo‘lib, Xitoyga “Djendju daryosi” (真珠河, Zhēnzhū hé) sifatida kiradi, yana bir nomlanishi – “Dji daryosi” (质河, Zhì hé). Bu yerda aytib o‘tilgan “Djendju daryosi” deb hozirgi Sirdaryoning yuqori oqimidagi Norin daryosi nazarda tutilgan. “Yangi Tang tarixi” asarida “Djendju daryosi” “Dji daryosi” ni anglatgan.

¹⁴ 拔汗那国 (Bá hàn nà guó) – Farg‘ona (So‘g‘d bekligi). “Vey sulolasi tarixi” (《魏书》, Wèi shū) da “Poluona” (破洛那, Pò luò nà), “Suy sulolasi tarixi” (《隋书》, Suí shū) da “Pohan” (跋汗, Pō hàn), “G‘arbga sayohat” da esa “Peihan” (怛捍, Pèi hàn) deb nomlanib, poytaxti Farg‘onada joylashgan.

¹⁵ 大唐天宝十年, 嫁和义公主于此国。Tang sulolasi Syuan Dzong hukmronligi davrida milodiy 752-yili Malika He I ushbu mamlakatga turmush qurish uchun yuborilgan. “Yangi Tang tarixi: G‘arbiy shaharlar haqida” (《新唐书·西城传》): “Tang sulolasi Syuan Dzong hukmronligi davrida milodiy 744-yili Farg‘ona (So‘g‘d bekligi) nomi “Ning yuan” (宁远, Níngyuǎn) ga o‘zgartirildi. Tang imperatori mamlakat qiroliga ona tomon familiyasi “Dou” (窦, Dòu) ni sazovor qildi hamda unga imperator oilasidan bo‘lgan Malika He I ni turmushga berdi”. “Tang sulolasining institutsional tarixi” (《唐会要》, Táng huì yào), “Bitiklar bo‘limining o‘maklari” (《册府元龟》, Cè fǔ yuán guī), “Boshqaruvga yordam beruvchi keng qamrovli o‘maklar” (《资治通鉴》, Zīzhì Tōngjiàn) kabi asarlarda ushbu hodisa Tang sulolasi Syuan Dzong hukmronligi davrida milodiy 744-yili sodir bo‘lgan deb qayd etilgan. Bu yerda esa “Tang sulolasi Syuan Dzong hukmronligi davrida milodiy 752-yili” deb berilgan bo‘lib, xatolikka yo‘l qo‘yilgan bo‘lishi mumkin.

¹⁶ 鼈罗果 (Ān luō guǒ) – Amalaki deb nomlanuvchi meva. Li Shidjenning “Tibbiy moddalar jamlanmasi” (《本草纲目》, Běncǎo gāngmù) asarining 33-jildida: “Amalaki keng tarqalgan nomi “Syanggay” (香盖, Xiāng gài) bo‘lib, mevalar ichida eng yaxshi turi hisoblanadi. U g‘arbda o‘sib, olmani eslatuvchi meva turidir”.

uylarda yashagan, qo'y terisidan qilingan matolarda kiyinishgan, erkak va ayollarning barchasi etik kiyishadi, ayollari oq upa surishmaydi, faqatgina qoshga ko'k-qora suyuqlik surishadi.

Qang' davlati (康国, Kāng Guó, hozirgi O'zbekiston Samarqand shimoliy hududi) Mi davlati (米国, Mǐguó, hozirgi Samarqand hududidagi Panjakent shahri yoki Maymurg' bo'lishi mumkin) ning janubi-sharqida 150 km dan ortiq masofada joylashgan bo'lib, yana bir nomi Samodyen (萨末鞑, Sà mò jiān), yeri unumdor, xalqi boy, mamlakat kichik. Zardushtiy (祆, xiān) nomli xudoga ibodat qiladigan joy, ko'plab davlat ishlari bilan shug'ullanuvchilar shu yerdan chiqqan.

756-yilda Fors arablar tomonidan vayron qilinganiga yuz yildan oshgan edi.

Arablar, boshqa nomi Al-Kufah¹⁷ arablar hukmdori nomi Mo'min (bu yerda Emir al-muminin, ya'ni Mo'minlar amiri nazarda tutilgan) bo'lib, poytaxti Kufa shahri. Bu yerning yosh erkak va ayollari o'ziga xos chiroyli, qaddi-qomatli (baland bo'yli va jussali), rangli va toza kiyimlarga kiyinadi, nafis va chiroyli ko'rinishi va xulq-atvorga ega. Ayol-qizlar ko'chaga chiqqanida yuzini albatta yopadi. Zodagon va kambag'alga ajratishmaydi, bir kunda besh marotaba namoz o'qishadi, go'sht yeyishadi, ro'za tutishadi. Ular kumush kamar taqishadi, sharob ichishmaydi, musiqa tinglashmaydi. Odamlar urushib qolishsa, hujum qilishgacha bormaydi. Ibodatxona (bu yerda masjid yoki odamlar birga namoz o'qiydigan joy nazarda tutilgan) bir necha o'n ming odamni sig'diradi. Har yetti kunda amir namozga chiqadi, yuqori joyga o'tirib, odamlarga din haqida so'zlaydi: "Inson hayoti qiyin, taqdir (qadar) oson emas. Zolim talon-toroj qilmaydi, yolg'on ko'p gapiradi, o'z xavfsizligini o'ylaydi, lekin boshqalar xavf soladi, kambag'al va nochorlarga zulm qiladi, bularning birini qilish ham, bundan-da kattaroq gunoh yo'q. Yurishga chiqqanda, dushman tomonidan o'ldirilganlar albatta osmonda (jannatda) yashaydi, dushmanni o'ldirgan cheksiz boylikka erishadi". Yeri tabiiy ravishda ozuqalanadi (bu yerda odamlar bunday nasihatni yaxshi qabul qiladi degan ma'no bo'lishi mumkin), ular amirning gapiga quloq soladi va amal qiladi. Ularning dini muruvvatli, janozani tejamkorlik bilan o'tkazishadi, shahar ichida va qishloqlarda turli ekinlar, meva va sabzavotlar o'sadi. U yerda har tomondan odamlar yig'ilgan, turli buyumlar arzon narxda sotiladi, qimmatbaho toshlar va matolar bozor do'konlarida to'lib turadi. Odamlari ko'chalarda ot, eshak va xachirda yurishadi. Uylarida toshlarga o'yib yozilgan, Xitoydagi hashamatli aravalarga o'xshaydi. Bayramlarda zodagonlarga son-sanoqsiz shishali idishlar, misdan qilingan ovqat va suv soladigan idishlarni tuhfa qilishardi. Guruch va uni Xitoynikidan farq qilmaydi. U yerda

¹⁷ 亚俱罗 (Yà jù luō) – Akula/Al-Kufah, hozirgi Kufa shahri. "Dash" (大食, Dà shí) nomi fors tilidagi transliteratsiyasi bo'lib, "savdogar", "cho'pon", ba'zida esa "ongli va dono" ma'nolarini anglatib, arablar nazarda tutilgan. Al-Kufah (亚俱罗, Yà jù luō) nomi arabcha tovushdan kelib chiqqan.

bodom va palmada o'suvchi xurmo o'sadi, ularning sholg'omi taxminan 6 kg vaznda katta bo'lib, yumaloq shakl va juda xushbo'y hidga ega. Boshqa sabzavotlari boshqa davlatlarniki bilan o'xshash. Uzumlari tovuq tuxumidek katta. Ikki turdagi sifatli kunjut yog'i bor: birinchisining nomi – Yasmin, ikkinchisining esa – Meydzashi (没匠师, Méi zā shī). Vanilning ham ikkita sifatli turi bo'lib, birinchisining nomi – Chasaybeng (查塞苯, Chá sāi běng), ikkinchisining – Petrushka (葵芦芰, Qiā lú bá). Ingichka ipak tikiladi, oltin va kumush hunarmandlari, rassomlar bo'lib, xitoylik hunarmandlardan Tang sulolasi poytaxti Chanandan Fan Shu (樊淑, Fán Shū) va Lyu Tsi (刘泚, Liú Cǐ) kabi rassomlar, tikuvchilardan Hedonglik Le Yun (乐陨, Lè Yǔn) va Lyuy Li (吕礼, Lǚ lǐ) lar shu yerda bo'lgan. Tuyada ham yurishadi. Ularning otlari ba'zilarining aytishi bo'yicha O'rta dengiz sohilidagi ajdar va ot o'zaro juftlashishidan paydo bo'lgan bo'lib, qorni kichik, oyog'i uzun, oliy navdagilari bir kunda 500 km yurishi mumkin. Ularning tuyalari kichik va ozg'in, belida bir o'rkachi bor, yaxshilari bir kunda 500 km yurishi mumkin. Tuyaqushlari ham bo'lib, 1,33 metrdan baland, oyog'i tuyanining tuyog'iga o'xshaydi, bo'ynida odam o'tirsa bo'ladi, 2,5–3 km yo'l bosa oladi, tuxumi taxminan 1875 gramm bo'ladi. U yerda jag'-jag' daraxti ham o'sadi, yozgi xurmoga o'xshaydi, yog' qilsa bo'ladi. U yerning iqlimi iliq, yerida muzlagan qor bo'lmaydi, odamlar bezgak va ichburug' bilan ko'p kasal bo'lishadi, bir yilda o'ntasidan beshtasi vafot etadi. Hozirgi kunda (asar bo'yicha) 40–50 ta mamlakat va shaharlarni zabt etib, o'ziga qo'shib olgan bo'lib, barchasi arablarga bo'ysunadi. Ko'p askarlari shaharlarni qo'riqlashga jalb qilingan. Ularning hududi O'rta dengizda tugaydi.

Marv (未禄国, Mò lù guó)¹⁸, Yamey mamlakati (亚梅国, Yà méi guó) janubi-g'arbidan 350 km dan ortiq masofada joylashgan. Kichik etnik millatlardan Mo familiyaliklar aynan shu yer aholisidir. Marv 7,5 km atrofida, temir eshigi bor, shahar o'rtasida tuzli hovuz va ikkita buddizm ibodatxonasi bor. Uning hududi sharq va g'arb 70 km, janub-shimol 90 km ni tashkil etib, qishloqlari o'zaro bog'langan, daraxtlari juda zich joylashib, bir-biriga quyosh nurini tushiradi, to'rt tarafi o'ralgan; to'xtovsiz qum bo'lib, janubidan katta daryo mamlakat hududiga oqib kiradi¹⁹, juda ko'p kanallarga bo'linib, atrofni sug'oradi. Yeri juda unumdor, odamlar orasta, uylari baland va qalin, shahar do'konlari adolatli va halol, daraxt bilan o'ymakorlik

¹⁸ 未禄国 (Mò lù guó) – hozirgi Marv xarobalari. Qadimgi mamlakatning poytaxti bugungi Turkmanistonning Mari shahri shimolida joylashgan. Kechki Han sulolasi davrida “Mulu shahri” (木鹿城, Mùlù chéng), Suy sulolasi davrida “Mu mamlakati” (穆国, Mù guó), “Yuan tarixi” (元史, Yuánshǐ) asarida esa “Malu” (马鲁, Mǎ lǔ) nomi bilan atalgan.

¹⁹ Hozirgi kunda Murg'ob daryosi janubdan oqib kelib, shaharning janubidan o'tadi. Shunday ehtimol ham borki, qadimda Amudaryo Kaspiy dengiziga oqib o'tadi va bu daryo Amudaryo bo'lishi kerak. Ammo Tang sulolasi davrida Amudaryo Orol dengiziga oqqan.

qilishadi, yer yordamida rasm chizishadi. Ularda yupqa kiyimlar, qo'y terisidan qilingan katta ustki kiyim (palto) lari bor bo'lib, ularning sifatilari bir necha yuz kumush pulga teng bo'lishi mumkin. Mevalardan qizil shaftoli gullari, yasmin, sariq nok bor, katta poliz ekinlari Syundji mevasi bor bo'lib, uning bir donasi 10 tadan ortiq odamga yetadi. Tuzlangan qovun 1,33 m dan uzun. Sabzavotlardan sholg'om, turp, uzun piyoz, suvli guruch, ko'plab uzum. Shuningdek, qoramol, yovvoyi ot, churрак, kaklik bor. Udum bo'yicha, may oyi yilning boshi bo'lib, har yili idishlarga chizib o'zaro sovg'a qilishadi. To'p o'ynash bayrami, arg'imchoq bayrami bor. Arablarning elchilari shu yerda uzoq turishadi. Bu yerdan O'rta dengizga qarab, arablar, forslar istiqomat qilishadi. Ular namoz o'qishadi, o'lik go'sht va kechagi go'shtni yeyishmaydi, kunjut yog'ini sochiga surishadi.

Shan mamlakati (苦国, Shān guó)²⁰ arablar g'arbiy chegarasida, atrofi bir necha ming km ni tashkil etadi. Uylarini barpo etganda toshlarni yig'ib devor qilishadi, don va oziq-ovqatlari juda arzon. Katta daryo sharqdan Al-Kufaga oqib kiradi. Savdogarlar to'xtovsiz savdo-sotiq bilan shug'ullanishadi. Odamlar jussali va baland bo'yli, kiyimlari keng, konfutsiy ta'limotiga e'tiqod qiluvchilar kiyimiga o'xshaydi. Shan mamlakatining 5 boshqaruv tizimi bor, o'n mingdan ortiq askari bor, shimolda turkiy hazarlar²¹ bilan chegaradosh, turkiy hazarlar shimolida turkiy xalqlar bor.

Vizantiya imperiyasi (拂菻国, Fú lǐn guó)²² Shan mamlakati g'arbida joylashgan bo'lib, ming km masofasida tog' bilan to'silgan. Da Chin (大秦, Dà Qín) deb ham nomlanadi. Odamlari oq va qizil rangda, erkaklarining hammasi ochiq rangli kiyim kiyishadi, ayollarining barchasi esa taqinchoqli ipak matolar kiyishadi. Vino va qatlamani yaxshi ko'rishadi, hunarmandlari qo'li gul, tikuvchilari ham o'z ishining ustasidir. Agar ulardan biri boshqa davlatda asir bo'lsa, o'lsa ham o'z odatlarini o'zgartirmaydi. Shisha hunarmandchilikda dunyoda hech kim bas kelolmaydi. Poytaxt 40 km atrofida, umumiy hududi 1000 km larga uzayadi, askarlari taxminan 1 milliondan ortiqni tashkil etib, ko'pincha arablar bilan to'qnashishadi. G'arbida O'rta dengiz, janubida Janubiy Xitoy dengizi, shimolida turkiy hazarlar bor. O'rta dengizning markazida bozor bo'lib, mehmon va mezboblari ahil, savdo-sotiq faol amalga oshiriladi, lekin sotuvchi va xaridor bir-

²⁰ 苦国 (Shān guó) – odatda, hozirgi Suriya hududidagi Damashq nazarda tutiladi. Ba'zilar fikricha, hozirgi Kavkazning janubi nazarda tutilgan. Ba'zilar fikricha esa, suriyaliklar abbosiylar sulolasining eng dastlabki poytaxti Al-Kufah, ya'ni hozirgi Iroqdagi Kufa shahri bo'lgan.

²¹ 可萨突厥 (Kě sà tūjué) – Turkiy hazarlar 7-asrda Orol, Kaspiy va Qora dengizlarda faoliyat ko'rsatgan turkiy xalq va mamlakat bo'lib, uning siyosiy markazi hozirgi Volga daryosining quyi oqimida joylashgan Astraxan hududidir. Ilgari G'arbiy turk xoqonligi qaram bo'lib, uzoq davr Fors bilan to'qnashuvda, Vizantiya imperiyasi bilan esa do'stona munosabatda bo'lgan.

²² 拂菻国 (Fú lǐn guó) – Vizantiya imperiyasi. Feng Chengjunning fikricha, bu O'rta dengizning sharqiy sohilida yashovchi yevropaliklarning forschadagi nomi bo'lib, Vizantiya imperiyasi va G'arbiy Osiyodagi O'rta dengiz sohillarini anglatadi.

birini koʻrmaydi, barchasi xaridorlar olmoqchi boʻlgan buyum oldiga toʻgʻri chiziq (yoki toʻgʻri tayoq, bu yerda pul nazarda tutilishi ham mumkin) qoʻyadi, sotuvchilar uni olishgandan keyin, xaridor buyumni qabul qiladi. Bu bozor “Ruhlar bozori” (“Gʻalati bozor”) deb atalgan.

Magʻrib (摩邻国, Mó lín guó)²³, Basraning janubi-gʻarbida joylashgan. Choʻldan 1000 km yurib, bu yerga kelish mumkin. Aholining odatlari qoʻpol, guruch va bugʻdoyi kam, oʻsimlik va daraxtlari yoʻq, otlari qurigan baliq yeydi, odamlari fors xurmosini yeydi. Bezgak keng tarqalgan.

Koʻp mamlakatlarga borishda bu yerdan oʻtiladi. Bir koʻli bor, dinlari turli xildir. Islom dini, xristianlik va zardushtiylik²⁴ dinlari bor. Ulardan zardushtiylik rivojlanib, xorijiyilar orasida keng tarqalgan, ovqat yeganda gapirishmaydi. Musulmonlar oʻz ukalari, shogirdlari va qarindoshlari orqali oʻrnak berishadi mezon oʻrnatishadi, kichik xatʼo qilishsa ham, oʻzaro tortishuv va keyingi noxush hodisalarga choʻzilib ketmaydi. Choʻchqa, it, eshak, ot goʻshtlarini yeyishmaydi, mamlakat hukmdori va ota-onasiga sajda qilishmaydi (eng ulugʻ zot deb koʻrmaydi), ruhlarga ishonishmaydi, Allohgagina ishonib qurbonlik qilishadi. Ularning odaticha, har yetti kunda bir dam olishadi, savdo qilishmaydi, pul va hisob-kitob ishlari bilan shugʻullanishmaydi, kuni boʻyi sharbat (vino/spirtli ichimlik) ichib, oʻyin-kulgiga berilishadi. Xristianlar koʻz kasalliklari va ichburugʻni tuzatishga, kasal koʻrinmasidan uni aniqlashga usta.

Shidzi mamlakati (hozirgi Shri Lanka)²⁵ SinTang (新檀, Xīn tán) va Poluomen (婆罗门, Póluómén) deb ham nomlangan boʻlib, janubiy Tyandju (南天竺, Nán Tiānzhú) hisoblanadi. Undan shimolda odamlarning hammasi xorijiy koʻrinishda (moʻylovli yoki chiroyli koʻrinish degan maʼnoda aytilgan boʻlishi ham mumkin), kuz va yozda falokat va qurgʻoqchilik boʻladi; janubida esa odamlar koʻrinishi xunuk, toʻrt fasl toʻxtovsiz yomgʻir yogʻadi. Buddizm ibodatxonalari qurilishi bu yerdan boshlangan boʻlib, odamlarning barchasi yonoqdan quloqqacha yuziga naqshlar chizishadi, kiyimini belga oʻrashadi.

XULOSA

Xitoy tarixining manbalari xilma-xil va boydir. Ular orasida qadimgi tarixga oid sayohatnomalar alohida oʻrin tutadi va ularni oʻrganish muhim vazifalardan biridir. Du Huan

²³ 摩邻国 (Mó lín guó) – hozirgi Magʻrib shahri. “Yangi Tang tarixi: Vizantiya imperiyasi haqida” (《新唐书·拂菻传》): “Vizantiya janubi-gʻarbidagi jaziradan 1000 km da joylashgan boʻlib, baʼzida “Molin” (磨邻, Mó lín), baʼzida “Laoleysa” (老勃萨, Lǎo bó sà) deb atalgan”. Ding Chyen (丁谦, Dīng Qiān) ning izlanishicha, Molin Afrikadagi Marokash boʻlishi ehtimoli bor, Laoleysa esa Kastiliya Qirolligi yoki Magʻrib, hozirgi Ispaniya.

²⁴ 寻寻 (Xún xún) – Gʻarbiy Oʻrta dengizdagi qadimiy Karfagen hududi nazarda tutilgan boʻlishi mumkin. Boshqalarning fikricha, Sosoniylar davlati yoki Zardushtiylik eʼtiqodchisi, yaʼni Gʻarbiy Fors.

²⁵ 师子国 (Shī zǐ guó) – hozirgi Shri-Lanka.

sayohatnomasida Markaziy Osiyo tarixiga oid ma'lum voqea-hodisalar, shaharlar to'g'risida ma'lumotlar keltiriladi. Sayohatnomaning qimmatli ekanligi shundaki, unda voqealarning aniq bayon qilinishi va shu davr siyosiy, ijtimoiy, madaniy tarixini aniq ifodalaydi:

Birinchidan, Tang qo'shinlari orasida qog'oz ishlab chiqaruvchi ishchilar ko'p edi. Shuning uchun arablar Samodyen (hozirgi Samarqand, O'zbekiston) qog'oz ishlab chiqaruvchi zavod qurishadi. O'shandan boshlab Xitoyning qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasi O'rta Osiyoga kirib keldi, keyinchalik Arabistondan Yevropa va butun dunyoga tarqaldi. Jahon sivilizatsiyasining tarqalishi qog'oz ishlab chiqarishning hissasi tufayli jadal ravishda sodir bo'ldi. Xitoyning qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasining G'arbga tarqalishi Talas jangining kutilmagan va g'ayrioddiy natijasi haqida ma'lumotlarni ko'ramiz.

Ikkinchidan, Du Huandan butun sayohati davomida Sharq va G'arbga sayohatdagi ikki asosiy transport chizig'i, ya'ni dengiz va quruqlikda sayohat qilishni boshdan kechirdi, bu esa oson emas. U nafaqat G'arbiy Osiyodagi arablar poytaxtiga tashrif buyurgan Tang sulolasining birinchi vakili, balki Misr, Sudan, Efiopiya va boshqa Afrika mamlakatlariga tashrif buyurgan birinchi xitoylik ham edi. Uning g'ayrioddiy sarguzasht tajribasi uni Xitoy kashfiyotlari tarixida chinakam ajoyib sarguzashtchi va tadqiqotchiga aylantirdi.

Har bir xalq tarixini o'rganishda uning qadimiy tarixiga va manbalariga murojaat etish, uning bugungi rivojlanishi xususiyatlarini to'g'ri anglashga yordam beradi. Ayniqsa, Xitoy kabi qadimgi va mo'jizakor mamlakat uchun nihoyatda muhimdir. Shuningdek, Xitoy manbalarida Markaziy Osiyo tarixiga oid ko'plab ma'lumotlarni uchratamiz. Boshqa tillardagi manbalardan ko'ra Xitoy manbalari voqea-hodisalar sodir bo'lgan yillarning aniq ko'rsatilishi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 丁謙. 叢書集成三編: 浙江圖書館叢書. 藝文印書館, 1971.
2. S. I. Berzina. "Kushana coins in Axum", Information Bulletin, International Association for the Study of the Cultures of Central Asia, Issue 7, Moscow, 1984.
3. Akin, Alexander. "The Jing Xing Ji of Du Huan: Notes on the West by a Chinese Prisoner of War." Harvard Middle Eastern and Islamic Review 5 (1999): 77-102.
4. Lei W. The First Chinese Travel Record on the Arab World. – 2016.
5. Smidt W. G. C. A Chinese in the Nubian and Abyssinian kingdoms (8th century). The visit of Du Huan to Molin-guo and Laobosa //Arabian Humanities. Revue internationale d'archéologie et de sciences sociales sur la péninsule Arabique/International Journal of Archaeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula. – 2001. – №. 9.